

РОЗДІЛ 10 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.091 Жиленко:394.25
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.11-2.15>

КАРНАВАЛІЗАЦІЯ БУДЕННОГО ЖИТТЯ В ПОЕМАХ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

CARNIVALIZATION OF EVERYDAY LIFE IN IRYNA ZHYLENKO'S POEMS

Віннікова Н.М.,
orcid.org/0000-0002-5162-4150
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури і компаративістики
Київського університету імені Бориса Грінченка

Сарапин В.В.,
orcid.org/0000-0002-1500-3912
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та суспільних наук
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Летик О.С.,
orcid.org/0000-0002-7109-6922
магістр філології

У статті розглянуто особливості поетики карнавалу в поемах Ірини Жиленко «Городок у табакерці», «Ярмарок чудес. Весняна прогулянка», «Місяць на золотій нитці (Міська казочка)», «От історія – так історія (Андерсіана)».

Наголошено, що проаналізовані поеми засновані на прийомах карнавалізації буденного життя, естетизації побуту, очуднення міста та її мешканців. Досліджено, що «карнавальним» поемам письменниці притаманне співіснування патетики з іронією, гротеском, схильність до стилізації, гра з текстом і читачем, містифікаторство, колажність, цікавість до магічного і надзвичайного, естетизація побутового й буденного життя.

З'ясовано, що у цих творах авторку цікавить індивідуальність людини, приватне, а не суспільне життя, тож вона святкує зустріч із Людиною як неповторним дивом, а соціальні зв'язки і взаємини у цих творах виступають тлом для реалізації особистості, часом недосконалої, але здатної на духовне переродження.

Простежено, що осердям карнавалу в поемах є місто енергійне, життєтвердне, сповнене руху, звуків, кольорів. Указано, що світ, який вифантазовує лірична героїня Ірини Жиленко, – парадоксально-реальний простір казки, театру, карнавалу, в якому можна грати обрану роль, змінювати маски, декорувати непривабливі прояви особистого чи суспільного життя.

Визначено, що настроєвим лейтмотивом кожної з проаналізованих поем письменниці є щирість у відтворенні особистісних вражень і переживань, що всі ці твори сповнені оптимізму та вітальної енергії. Виявлено, що у поемах розгортаються властиві поетичці Ірини Жиленко концепти дому, лісу, саду, вікна, щастя, світла, свята, але водночас поруч із ними органічно співіснують образи культури: персонажі античних міфів (фавн, Пан), фольклорних (Котигорошко, Змій) і літературних (Попелюшка, герої Андерсена) творів.

З'ясовано, що у поемі «Городок у табакерці» основним сюжетом- й образотворчим тропом стала іронія; Ярмарок Чудес в однойменній поемі Ірини Жиленко – це алегорія самого життя як дива в багатоманітності його проявів: краси природи, довершеності людини, творчості, мистецтві, здатному ушляхетнювати будь-яке серце; щира сповідальність, ліризм і ностальгійність поєднуються з бурлеском у творі «Місяць на золотій нитці», а поема «Андерсіана» – подорож у світ ідеалу й краси.

Ключові слова: поема, карнавал, карнавалізація, гра, іронія, гротеск.

The article reveals the peculiar features of the carnival poetics in Iryna Zhylenko's poems "Town in a Snuffbox", "Market of Wonders. Spring Walk", "Moon on Golden Thread (City Fairytale)", "What a Story! (Andersiana)".

It has been emphasized that the poems analyzed are based on the techniques of carnivalisation of everyday life, the aesthetization of life, presentation of the city and its inhabitants in an unusual, wondrous aspect. It has been researched that the writer's "carnival" poems are characterized by the coexistence of pathetics with irony, grotesque, tendency to stylization, play with the text and a reader, mystification, collage, curiosity for magical and extraordinary, aestheticization of household and everyday life.

It has been found out that in these works the author is interested in human individuality, private, but not social life, and so that she celebrates meeting with a Person as a unique miracle, and the social connections and relationships in these works stand out as a background for realization of personality, sometimes imperfect, but capable of spiritual rebirth.

It has been observed that the heart of the carnival in the poems is an energetic, life-affirming, full of movement, sounds, colours city. It has been stated that the world fantasized by the lyrical Iryna Zhylenko's heroine is a paradoxical-real space of a fairy tale, a theatre, a carnival, in which one can play a chosen role, change masks, decorate unattractive manifestations of personal or social life. It has been determined that the mood keynote of each writer's poems analyzed is the sincerity in the reproduction of personal impressions and experiences, that all these works are full of optimism and welcoming energy.

It has been revealed that in Iryna Zhylenko's poems the concepts of home, forest, garden, windows, happiness, light, holidays are unfolded, but at the same time they coexist organically with images of culture: characters of ancient myths (faun, Pan), folk (Kotygoroshko, Dragon) and literary (Cinderella, Andersen's characters) works.

It has been found out that in the poem "Town in a Snuffbox" the main plot and image making trope was irony; The Market of Wonders in Iryna Zhylenko's title poem is an allegory of life itself as a wonder in the variety of its manifestations: the beauty of nature, the perfection of a person, creativity, art, capable to ennoble any heart; sincere confession, lyricism and nostalgia are combined with burlesque in the work "Moon on Golden Thread", and the poem "Andersiana" is a journey into the world of ideal and beauty.

Key words: poem, carnival, carnivalization, play, irony, grotesque.

Постановка проблеми. Сучасне українське письменство апелює до літературних попередників, які шукали шляхів подолання кризових явищ у сучасній культурі. Окремі дослідники визначають як другу хвилю авангардизму (з точки зору руйнування канонів) шістдесятників. У цьому контексті особливо уважного прочитання потребує творчість Ірини Жиленко, зокрема неobarockість її стилю, поетизація звичайного і буденного, карнавалізація дійсності.

У художньому доробку Ірини Жиленко значне місце займає карнавалізація буденного життя. Поетика карнавалу яскраво виражена у поемах письменниці – «Городок у табакерці», «Ярмарок чудес. Весняна прогулянка», «Місяць на золотій нитці (Міська казочка)», «От історія – так історія (Андерсіана)», які донині не стали об'єктами наукової розгляду літературознавців і критиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному літературознавстві визнання художнього доробку Ірини Жиленко засвідчено передмовами та післямовами М. Жулинського, М. Коцюбинської, О. Никанорової, Б. Олійника, Е. Соловей до видань її творів, статтями, згадками в літературо-критичних оглядах С. Антонішин, Н. Висоцької, Т. Гажі, О. Галича, Г. Гордасевич, Н. Зборовської, М. Ільницького, Л. Касян, Р. Корогодського, М. Кривенко, Л. Кужільної, Н. Мазепи, В. Саєнко, Р. Свято, С. Сіверської, О. Скаріної, Л. Скирди, В. Сулими, Л. Таран, Л. Тарнашинської, Т. Черкашиної, Є. Шарової, Г. Штоня, О. Ярового та інших. Спробою комплексного дослідження творчості Ірини Жиленко стала монографія К. Сарданян (2016). Проте, не дивлячись на значну кількість розвідок, присвячених творчості Ірини Жиленко, окремих наукових праць, спрямованих на з'ясування особливостей поетика карнавалу в поемах письменниці, бракує, що й зумовлює актуальність теми пропонованого дослідження.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є аналіз поетика карнавалу в поемах Ірини Жиленко «Городок у табакерці», «Ярмарок

чудес. Весняна прогулянка», «Місяць на золотій нитці (Міська казочка)», «От історія – так історія (Андерсіана)».

Виклад основного матеріалу. Під карнавалізацією розуміємо жанрово-стильову характеристику літератури, генетично пов'язану з обрядовим фольклором, прояв «низової» народно-фольклорної стихії у художньому тексті, яка полягає у видовищності, поліфонічності, гіперболізації, гротескності, абсурдності, комічності, контрастності відображення реального світу.

Карнавал є щорічною обрядодією, яка утверджує відносність загально визнаних норм мислення й поведінки та усталеність картини світу загалом. Він закорінений і в римських Сатурналіях, коли рабам на святі врожаю дозволяли сидіти поряд із патриціями, а тому всі ховали обличчя під масками, щоб не зважати на соціальну нерівність, і в християнських гуляннях перед Великим Постом (слово «карнавал», імовірно, походить від латинського "carnevale" – тобто «прощання з м'ясом»), коли люди могли забути про обмеження і заборони, що домінували повсякденному житті, і задовольнити більшість своїх фізіологічних і духовних потреб, так би мовити, наперед, до самої Пасхи.

Набутися на тимчасовому святі скороминущого життя – гасло українського барокового карнавалу, де є місце вітальній енергії, театральності, ексцентричності, баламутству, панібратству, профанації, травестії і бурлеску. Він – антитеза офіційній культурі з її етикетними правилами, ритуалами й церемоніями.

Послуговуючись твердженнями М. Бахтіна, автори роботи зауважують, що в карнавалі саме життя грає, а гра на певний час стає самим життям [1]. У його межах людина підкоряється тільки закону карнавалізованої свободи, яка не має меж і не знає табу, дозволяє вільно змінювати суспільні ролі, виносить на поверхню приховані прагнення й емоції, а отже, забезпечує можливість самовираження.

Посутньою рисою карнавалу є гра – імітація бажаної дійсності, нових ситуацій, взаємин, поведінкових моделей і місця в суспільній ієрархії. Власне, це сотворення світу, де людина – деміург. Важливим елементом цього дійства є сміх – усенародний, універсальний та амбівалентний, спрямований і на тих, хто сам сміється. Отже, карнавал – це свято. І як усяке свято, воно не вічне, тому під веселою маскою homo feriens завжди ховається біль, який спонукає людину до невпинного самопізнання.

Така карнавалізація властива поемам Ірини Жиленко «Городок у табакерці», «Ярмарок чудес. Весняна прогулянка», «Місяць на золотій нитці (Міська казочка)», «От історія – так історія (Андерсіана)».

Твір «Городок у табакерці», жанрово означений авторкою як «усміхнена поема в п'яти сюжетах», продовжує властиву її ліриці тему естетизації буденного життя, занурює читача в очуднений світ міста з його темпоритмом, звуковим багатоголоссям, реальністю казкових персонажів, які мають прототипів серед звичайних людей, звичністю колізій і життєвських сюжетів, побачених я-героїнею – поетесою.

Зрозуміло, що назва є рецепцією відомої однойменної казки В. Одоевського про пригоди Михася в городку Дінь-Дінь, розташованому в музичній скриньці. Ймовірно, враження від дитячої лектури стає поштовхом до розгортання оригінального, сповненого іронічного самоспоглядання, міських пейзажів та інтер'єрів, яскравих побутових замальовок, розмаїтості урбаністичних і природних звуків. «*Яка чудова табакерка! Барвіста, з черепахи. А що тільки на кришці! Брами, башточки, будиночок, другий, третій, четвертий, – і полічити не можна, і всі маленькі-маленькі, і всі золоті; а дерева також золоті, а листочки на них срібні, а з-за дерев сходять сонечко, і від нього розжеве проміння розходить по всьому небу*» [2], – читаємо у В. Одоевського.

В Ірини Жиленко цей городок перетворюється на сучасне велике місто, в якому живе її героїня та інші, симптоматичні для середовища персонажі, як-от сусід Панько Грович, касирка з продуктового магазину Марися та її начальник («замзавмага»), одинока «товста мама» та її дорослий син маестро Едуард Пончик, дочка поетеси Оріся, курка «мадам Клара», безіменний півень, який перетворюється на Місяць, кіт Язон, ожилий манекен із ЦУМу, мрійливі машини, закохані ліхтарі, «блакитні котки з золотими очима». За позірною казковістю сюжету й образів – рутинна буденного життя: побут, у жертву якому поетеса

(«не так поетеса, / як метреса котлет, килимів і компресів» [3, с. 91]) періодично приносить свій талант, тягар добування хліба насущного в чергах, безгрошів'я («свист у серванті»).

Одвічна проблема вибору митця між свободою творчості і заробітком реалізується у незвичний спосіб: поетеса розраховується в магазині прихованим до пори і взятим за нагальної потреби із старовинного буфета власним талантом. «*Неуважна касирка Марися*», отримавши його за товар, набуває особливих душевних чеснот, її серце сповнюється високих поривів у прагненні до творчості, але водночас і снобізму, бо ж вона «не з таких, котрі низько літають».

Тепер оранжева каса, за якою працює дівчина, стає Пегасом і «на білих пуантах таланту» пливе в небеса, а вона спершу не готова пристати на сповнену офіціозу і життєвої прози пропозицію закоханого «замшевого зама»: «*Я все би на світі віддав вам, Марисю, / щоб тільки віднині до смертного дня / могли ми дивитись разом телевізор, / до смертного дня, / неухильно, / щодня!*» [3, с. 92].

Тема випробування талантом продовжується у фрагменті «Знову сюжет третій. Парашут». Після польотів «небесами без земної й небесної візи» Марися здається, намагаючись повернутися до узвичаєного, зрозумілого, буденного життя з передбачуваною стабільністю, меркантильністю і спокоєм («*Де ти, мій замшевий зама? Де канатка моя і телевізор?*» [3, с. 95]).

Натомість зовні незугарний і смішний, закомплексований і «залюблений» владною мамою, втомлений безпросвітною буденщиною Пончик готовий віддати життя за талант майстерної гри на скрипці. Музика для нього – свято, тож чоловік щовечора, збираючись на роботу в бар, щоб грати «*пісеньку про Лімпопо*», ошатно вдягається, «почепивши крохмальне жабо».

Спроба самогубства Пончика – така натуралістична, мов у «низькій» комедії, де сміються з фізичних страждань чи безглуздя учинків, але водночас і трагікомічна: він, стоячи по коліна в снігу на малому балконі дев'ятого поверху, демонстративно відкидає «благання-ридання» зірок – свідків свого наміру, хреститься і кидається вниз, однак залишається живим та ще й отримує винагороду за свою самопожертву в ім'я мистецтва: «*Сусіди казали: «Ви чули? Який жах! / Набивши гулю розміром з дирижабль, / просто з неба на бідного маестро Едика / звалився талант! / Звісно не новий, а все-таки...»*» [3, с. 96].

За слухним спостереженням Віри Сулими, одним із виявів творчого обдаровання Ірини

Жиленко є іронія. Причому «цей троп проявляється по-різному: то в примхливо-вигадливому сюжеті, то в динамічному ритмі вірша, то в несподіваних поєднаннях епітетів чи антонімів, то в іменах персонажів, що роблять її героїв кумедними, а серйозним, можливо, навіть вельми серйозним темам додають сміховинок» [4, с. 50–51].

У поемі «Городок у табакерці» цей троп є сюжетно- й образотворчим. Власне, гротескно-іронічними є мотив розплати за талант талантом (поетеса), нарочито серйозний опис дослідницьких талантів дочки поетеси Орісі («створіння цікаве, зухвале й капризне») у фрагменті «Сюжет п'ятий. Для «Веселки», яка «куснула» шматок гіркого таланту від тата й мами («Скривилась... Але проковтнула. Й ситром запила» [3, с. 95]).

Іронія домінує в характеристиках персонажів («п'яний безхмарно» Панько Гурович, «мама ж – реальна дама! – вкушала трепет: / сто двадцять три кілограми плюс золота щелепа» [3, с. 93], позбавлений музичного слуху Едик, якому ще в дитинстві слон Бімбо наступив на вухо, на словах непитущий і несентиментальний зам, котрий п'є «за телевизор» як уособлення мрії про сімейне щастя, коти, що в парадних учать ходити п'яниць тощо).

Водночас у творі простежуємо й романтичну іронію у шлегелівському сенсі – як настрої, «який із висоти оглядає всі речі, нескінченно підносячись над усім, включно із власним своє мистецтвом, і чеснотою, і геніальністю» [5, с. 247]. Це передусім стосується фрагмента «Знову сюжет другий. Тиха розмова» – ліричного доповнення до історії про проміння на побутову суєту талант письменниці. Водночас він є сповіддю я-героїні про щастя жінки – господині дому, дружини, матері, про тихий смуток невідворотності прожитих літ, про духовну єдність закоханої пари, про продовження життя у дітях і віршах: «Спить дочечка. Дихає свіжо. / Дихає танго, легко і сніжно. / Двоє танцюють. Теплі долоні. / А у серванта блюдечка дзвонять» [3, с. 93]. В уяві читача постає кружляння фігурок пари танцюристів на кришці музичної скриньки. Цікаво, що, на відміну від казки В. Одоєвського, у цьому фрагменті звучать не «дзвіночки й молоточки, і валик, і колеса...» [2], творячи справжню музику, а блюдечка із серванта – спеціального місця для тимчасового зберігання таланту, уособлення буденного життя я-героїні.

«Є з чого впасти. Є що згадать. / «Знаю це щастя... Тільки шкода... / Що нам лишилось з того походу, / друже мій сивий?» / «Годі вже, годі...» [3, с. 98] – сповнене самоіронії й завершення поеми – «Молитва до сну». Об'єктом, до

якого звернена молитва, є фігурка слоника на комоді. В естетичних стереотипах 1970-х років – це символ «міщанства», обивательського кітчю, зануреності в побут на протигагу активному руху до соціальних змін, ідеї служіння суспільним інтересам. Проте в художньому світі Ірини Жиленко фігурки слоників чи гномів, зелені лампи чи рожеві фіранки уособлюють затишок дому і захищеність життя його мешканців.

Тематично близькою до проаналізованої є поема «Ярмарок чудес. Весняна прогулянка». Ярмарок – первісно карнавальне дійство із циклічною повторюваністю, барвистістю предметів і характерів, шумом, галасом, пожвавленням, особливою вітальною енергією й атмосферою свята. У поемі Ірини Жиленко він стає алегорією повноти й радості життя. Зрозуміло, що у творі простежуються й алюзії «Ярмарку марнославства» Вільяма Теккерея, і відгуки народної пісні про продаж прожитих літ на торжищі життя, однак домінує властива поетесі естетизація буднів, гедоністична екзистенція я-героїні.

Смисли і художні образи допомагає розтлумачити сама авторка, яка у книзі “Homo feriens” розповідає про історію написання поеми. Приводом до її ліро-епічних рефлексій стала прогулянка весняним містом – свято дозвілля, можливість перепочинку після важкої роботи («Два місяці гбила я (аж мозок вухами вилазив) над «халтурою» задля заробітку» [6, с. 406]), відчуття єдності зі світом («Так, сьогодні всім добре: людям, птахам, деревам, собакам і їхнім блохам. ПЕРЕЖИЛИ ЗИМУ!» [6, с. 407]).

Кожен епізод поеми – це опис маршруту прогулянки, відображення побаченого та почутого у рідному місті, щира розповідь про інтимне й розмисли про суспільне, бажання зафіксувати в слові психологічний стан піднесеності: «Запам'ятались ейфорія і серце, що тане від щастя. І відчуття, що смерті немає, а є вічне, спокійне блаженство світу. Ярмарок Чудес. Коли я в радості – я вірю, вірю, вірю...» [3, с. 407].

Ця ейфорія змушує я-героїню забути про труднощі життя поета, а віддатися звичайним людським, навіть жіночим радощам: мріям про витрачання грошей, гуляння парком і танцям під уявну музику, несолідній, невідповідній віку дитинності поведінки, перепочинку у кафе, підслуханим розмовам про щастя і навіть страхам щодо старості й смерті, які долаються вірою у власне безсмертя. Вона не соромиться своєї легковажності і позірної приземленості, смакування простих радощів, проявляючи при цьому «екстатичність чуттів» [3, с. 410]. Вона радіє важко заробленому гоно-

рару, який можна тепер витратити, на перший погляд, нераціонально: купити собаку, оновити «старенький оксамитовий жилет» золотим шитвом, «перевершити фей / у їхніх благо дійствах благородних», воду в автоматах перетворити «на радісну мадеру й на портвейн».

«Або зробить з кредитки літачка / і запустить в розчинену квартиру. / Щоб хтось, в бюджеті залатавши дірку, / повірив у свою щасливу зірку, / в удачу і свого домовичка» [3, с. 154]. Тож якщо люди наділяють гроші всесильністю (начебто все купується й продається), то хай у цьому карнавалі світі вони творять справжні дива, а я-героїня буде водночас і доброю феєю, котра їх утілюватиме, і Попелюшкою, яка, хоч ненадовго, опиниться на бенкеті життя. Її уява маневрує між реальним і казковим, творячи феєрію, театр, у якому гра дозволяє нажитися, набутися перед небуттям (смертю), «поки ще можливо і поки душа – артист».

Як слушно зауважили А. Кондратьєва та Л. Кулакевич, створений поетесою світ – це «світ, побачений ніби дитячими очима, яскравий, наповнений дивами, барвами, карнавалами... Ярмарок Чудес – іграшковий, чудернацький безтурботний світ, куди потрапити можуть не всі. Це світ самої поетеси, де вона може веселитися і страждати, бути по-дитячому наївною, щасливою і водночас виважено мудрою» [7, с. 64]: «Немає дороги у царство моє / усім, хто не діти. Усім, хто снує / липку павутину чинів і кар'єр, – / немає дороги у царство моє. / Немає дороги у небо моє / усім, хто не діти, не квіти, не вальси / і не доброта – відчайдушна і шквальна: / роздати, віддати / усеньке, що є!» [3, с. 161–162].

В ірреальному світі я-героїні можна замість ліфта з'їхати каретою, зустріти в парку Пана і фавнів, послухати моралізаторства «вченого шпака» в зеленому фракі, здати до Камери Схову (символ пам'яті) зайві роки, опинившись у дитинстві чи юності: «Я тут зустріну всіх, кого люблю. / Усіх, хто помолодшав і воскрес» [3, с. 157].

Тут співіснують персонажі казок («Попелюшка», «Снігова Королева»), античних міфів, євангельських історій, зокрема заповіт «Будьте, як діти» – мотто щирого й радісного світосприйняття ліричної героїні. Нафантазовані нею персонажі набувають реальності й пластичності, угадуються в типажах зустрічних людей. На Ярмарку Чудес можна побачити все, про що мріє дівчинка – яскраві подарунки (квіти, обручку), романтичні пригоди (танці й прогулянки під дощем, освідчення), прекрасного принца, який одягне кришталевий черевичок на ніжку коханої.

Легковажна, на перший погляд, я-героїня перевідкриває присутні буттєві закони, вкладаючи їх у сентенції про істинне призначення людини – бути щасливою: «Коли не геній ти, не проводир – / то і тоді лишається багато: / щоденний труд, і золоті плоди, / і тасмніча нереальність свята. / Коли вже знаєш: не вшанує бог / твого життя простого пересічність, – / то і тоді лишається любов / і доброти звичайної класичність» [3, с. 162]. Джерела цих міркувань можна шукати й у філософії Григорія Сковороди, і в часто цитованому вислові Імануїла Канта про «зоряне небо наді мною і моральний закон у мені».

Карнавалізація як літературний прийом дозволяє вільно поводитися з простором і часом. Тож героїня поеми опиняється у ближчому та далекому майбутньому. Доки коханий катається на атракціонах, вона уявляє їхнє життя «через двадцять років. / Там, де вулиця в цвіту, / де в нас діточки ростуть, / де, як двоє ластівок, / ми клопочемося вдвох...» [3, с. 165], а потім замовляє у спеціальному бюро екскурсію у свою старість і переддень смерті, яка прибуває в подібні «чорного останнього таксиста».

Прикметно, що старість і смерть у цій поемі теж казкові, витлумачені по-дитячому. Життя бабусі благосне і тихе, впорядковане і нескінченне, насичене смислами турботи про близьких та збереження пам'яті. Смерть же викликає здивування й невіру в її реальність: дитина і поет щиро вірять у своє безсмертя й не уявляють світу без своєї присутності. Тож, за законами карнавалу, можна воскреснути, як довколишня природа (наприклад, «мудра квітка ломикамінь»), адже «секрети воскресіння прости: вони в терпінні, пристрасті і рості» [3, с. 165]. Настроєвим лейтмотивом цього ліро-епічного полотна є щирість у відтворенні особистісних вражень і переживань. Ярмарок Чудес у поемі Ірини Жиленко – це алегорія самого життя як дива в багатоманітності його проявів: краси природи, довершеності людини, творчості, мистецтві, здатному ушляхетнювати будь-яке серце.

Карнавальна поетика віднаходить своє вивершення у поемах «Місяць на золотій нитці» та «От історія – так історія». Тобто Ірина Жиленко, за словами Д. Чистяка, «не обмежилася простою фіксацією моментів вічного, а постала деміургом: силою фантазії витворила численні пресвітлі казкові образки, спершу в межах ліричної мініатюри, коли «під золоті прелюди Ліста / Ішли на місто бронтозаври», а згодом – у ширших і навіть ліро-епічних полотнах ... захимерила фантазмагоричними андерсеніанами, гофманіанами, вагантіанами із проекцією у теперішнє» [8, с. 5].

Тож історія Місяця, який опинився на землі, бо «на висотах земних серце втомилася... порожнеча», – цілком реальна, суто людська, хоч і театральна зіграна за відомою фавулою: я-героїня пізно дізнається про кохання юнака-лицаря, котрий в уявленні дівчини «був високий і недосяжно далекий, / врівень з апостолами Ель Греко» [3, с. 193]. А він, непристосований до земного (матеріального) життя, опинявся сам-на-сам то з лукавими й меркантильними людьми, то під тиском суспільних умовностей, розчаровувався у власному призначенні, дружив із Зеленим Змієм, доки не перетворився на жебрака. Здавалося б, упавши найнижче, він переродився і повернувся до себе справжнього. Його, блідого, «в подертому пальті», врятувало милосердя колишньої коханої і щира любов дітей, яким він розповідав казки: «Була весна. Цвіли ясні бузки. / Надходило парке, гаряче літо. / І Місяць цвів, крилатий і легкий, / Довкола нього квітували діти» [3, с. 204].

У цій поемі багато властивого карнавальній естетиці сміху, який виявляється і в самоіронії, і в кепкуванні з персонажів чи подій. Щира сповідальність, ліризм і ностальгійність тут поєднуються з бурлеском. Я-героїня то тонко грає словом, згадуючи свої сльози «над прахом золотим» після «самогубства венеційського бокала», то іронічно констатує недосконалість світу, неспівмірність своїх уявлень про ідеал і реальності: «В кафе «Фіалка» їла я котлети. / Там запах не фіалок, а капуст. / В той рік загрозливо плодилися поети. / Не брав ні хлорофос їх, ані дуст» [3, с. 195].

Цілковито реальним видається вкрадений бездарними поетами «крилатий коник голубої масті» Пегас, якого було заїжджено, «прокручено на фарш» і покинуто на Львівській площі. Бог травестується в людину, котра планово накопичує матеріальні блага – сенсотворчі у свідомості обивателя (квартира, угорський гарнітур, кухня, «телефон, і телевізор, і пілосос, / і пральну машину, і міксер, і всякі інші / божественні речі» [3, с. 197]).

Історія про сотворіння світу стає пародією на людську пристрасть до стягання, поклоніння речам. У галереї гротескних персонажів поеми є й демагог-професор «імпазантно-срібний, отець п'ятьох суперечливих дів», котрий хоче одружити Місяця з однією з дочок, бо ж «Супутнику – супутниця потрібна», і бездарний художник з амбіціями генія Аполлінарій Макуха, і директор Хробаков, який береться довести, що той, хто створений повзати, таки може літати, і господиня дефіцитних килимів Нінель Назарівна Шерепа.

Сміх у поемі не злий, а співчутливий та доброзичливий, обернений і на персонажів, і на саму я-героїню. Люди бувають смішні й незграбні, вони помиляються в самоусвідомленні та вчинках, однак несуть у собі «небесну печаль», дитячі мрії і світло – любов, співчуття, милосердя, віру.

Знявши у фіналі маску іронічної резонерки, лірична героїня Ірини Жиленко виповідає найсокровенніше про себе. Зокрема, її особистісні сенси зводяться до прагнення щастя, яке виявляється в затишку дому, турботі про сім'ю, материнстві, милуванні красою природи, цікавості до людей в їхніх особистісних проявах, тихому плину життя гармонійної людини. Це те, що в ціннісній системі авторки поеми посідає перше місце: «приватне, життєвськи-містичне, звабливе, бо скільки людей – стільки і найрізноманітніших приватностей. Приватне життя людини – його справжнє лице, суспільне ж – машкара» [6, с. 408].

Так само в затінку чуда, у карнавальному світі, у часопросторі казки опиняється я-героїня поеми «От історія – так історія», що являє собою простору рецепцію з Андерсена. Голодний студент, торговець щастям і водограй Розбитого Серця, летючі скрині й непов'язані троянди вкотре підтверджують, що життя – безперестанні напливоти дива, і духовний світ може найсірішу буденність «сонцесяйних програм» перетворити на фонтанування світла.

Аналізовані твори Ірини Жиленко спрямовані саме на пошук гармонії між зовнішнім і внутрішнім, пошук ідеально щасливого місця для людини, кинутої у час перед вічністю. Це не «міщанство», егоцентризм чи «втеча від життя», а саме моделювання нових віталістичних світів *homo feriens*.

Висновки. Поемам Ірини Жиленко «Городок у табакерці», «Ярмарок чудес. Весняна прогулянка», «Місяць на золотій нитці (Міська казочка)», «От історія – так історія (Андерсіана)» властиві поєднання патетики з іронією, гротеском, схильність до стилізації, гра з текстом і читачем, містифікаторство, колажність, цікавість до магічного і надзвичайного, естетизація побутового й буденного життя. Згадані поеми засновані на прийомах карнавалізації буденного життя, естетизації побуту, очуднення міста та її мешканців. Осердям карнавалу у цих творах є місто енергійне, життєствердне, сповнене руху, звуків, кольорів.

Як зазначає М. Штолько, «різноманітні перебільшення, святковість – все це використано авторкою з метою залучення читача до прекрасного та відродження. Карнавал (свято) – специ-

фічний хронотоп (де простір і час є вічним, життєдайним) – вимальовується яскравим образом» [9, с. 388].

Світ, який вифантазовує лірична героїня, – парадоксально-реальний простір казки, театру, карнавалу, в якому можна грати обрану роль, змінювати маски, декорувати непривабливі прояви особистого чи суспільного життя. У поемах розгортаються властиві поетиці Ірини

Жиленко концепти дому, лісу, саду, вікна, щастя, світла, свята. Поруч із ними органічно співіснують образи культури: персонажі античних міфів (фавн, Пан), фольклорних (Котигорошко, Змій) і літературних творів (Попелюшка, герої Андерсена). Настроям лейтмотивом кожної з поем є щирість у відтворенні особистісних вражень і переживань. Проаналізовані твори сповнені оптимізму та вітальної енергії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва : Художественная литература, 1990. 543 с.
2. Одоєвський В.Ф. Городок у табакерці. URL: https://xn--80aaukc.xn--j1amh/gorodok_u_tabakertsi.html (дата звернення: 05.09.2019).
3. Жиленко І. Вибране : Поезії. Київ : Дніпро, 1990. 334 с.
4. Сулима В. «Жила я просто, ясно, тихо...» : До ювілею Ірини Жиленко. *Дивослово*. 2011. № 4. С. 49–56.
5. Кривцун О. А. Эстетика : учебник. Москва : Юрайт, 2016. 549 с.
6. Жиленко І. Ното feriens : спогади. Київ : Смолоскип, 2011. 816 с.
7. Кондратьєва А.В., Кулакевич Л.М. Небарокові тенденції в поезії Ірини Жиленко. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2012. № 6. С. 63–65.
8. Чистяк Д. Слово незахідне Ірини Жиленко. *Слово Просвіти*. 2011. 6 квітня.
9. Штолько М.А. «Міський текст» Ірини Жиленко. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII. Частина 2. С. 384–393.

УДК 821.161.2-311.6.09«185»П.Куліш:140.8

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.11-2.16>

ФІЛОСОФСЬКІ ІНКРУСТАЦІЇ В РОМАНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧОРНА РАДА»

PHILOSOPHICAL INCRUSTATIONS IN THE NOVEL “THE BLACK COUNCIL” BY PANTELEYMON KULISH

Гірняк М.О.,

orcid.org/0000-0002-1396-2888

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті зосереджено увагу на основних світоглядних проблемах, що формують філософський вимір «Чорної ради» Пантелеймона Куліша, і на способах проникнення філософії в художній текст у романі письменника. Філософія у «Чорній раді» П. Куліша функціонує на двох рівнях: як своєрідна «канва», що існує в тексті імпліцитно, спонукаючи поінформованого читача проводити паралелі з інтелектуальними пошуками в інших творах і наукових працях письменника, і як «інкрустації» – філософські акценти-вкраплення в основній «тканині» наративу. Імпліцитне інтелектуальне підґрунтя в романі «Чорна рада» пов'язане насамперед із осмисленням соціальних конфліктів в епоху Руїни, амбівалентною інтерпретацією феномену запорозького козацтва, закоріненою в історіософських поглядах автора, а також із «хутірною філософією» (русоїстським потягом до сільської ідилії, утечею від людської суєти). Філософські інкрустації з'являються в романі П. Куліша у характеристиці персонажів, через повчання-проповіді, у намаганнях персонажів осмислити вічні істини буття. Розставляючи у творі філософські акценти, автор часто апелює до церковнослов'янської мови чи спеціального шрифту, до сакральних текстів, але найважливіше те, що такі інкрустації засвідчують співіснування у творі подієво-історичної та філософсько-параболічної площин. Іноді осмислення універсальних проблем у романі закорінене у сфері повсякденного чи у світі природи, але особливої філософської глибини набувають релігійно-екзистенційні інкрустації, що порушують питання про сенс людського існування, про буття людини у світі та «суєту суєт», про цінність життя і смерті, про ідентичність людини та її постійне балансування поміж різними полюсами духовної світобудови.

Ключові слова: філософія, інкрустації, параболічність, історіософія, хутірна філософія, дидактизм, релігійно-екзистенційні проблеми, вічні істини.